

Daiva ŠABASEVIČIENĖ

LĒLIŲ KAMBARIAI

CHAMBERS OF DOLLS

An exhibition to commemorate the 90th anniversary of the founding of the oldest international theatre organisation, the UNIMA union of puppeteers (Union Internationale de la Marionette) called 'X/S studentų lėlių teatrai' (X/S Student Puppet Theatres) was held at the Lithuanian Theatre, Music and Cinema Museum from 5 December to 15 February. Founded in 1930 in Prague, UNIMA is the oldest international theatre organisation in the world, and has sections in 70 different countries on all continents (the Lithuanian UNIMA centre was founded in 2004). The exhibition shows exhibits from the revived student theatre Šėpa (1988–1992) at the Lithuanian State Conservatoire (now the Lithuanian Academy of Music and Theatre), the puppet theatre (c. 1929) and the shadow theatre (c. 1946) at the Šiauliai Teacher Training College, the puppet theatre at the Vilnius Tekhnikum library (1956–1957), the puppet theatre (1947–1952) and the theatre Ū (1989–1993) at the Vilnius Art Institute, and the puppet theatre Trupė 459 (Troupe 459), originally founded at Klaipėda University but now independent. The exhibition was curated by Rimas Driežis and coordinated by Aušra Endrukaitienė. The artist was Irma Balakauskaitė. This analysis of the exhibition is by Daiva ŠABASEVIČIENĖ.

Lietuvos teatro, muzikos ir kino muziejuje veikusi paroda „XS / studentų lėlių teatrai“ – natūraliai susiformavusio ciklo, skirto lėlininkų menui, dalis. Dar 2018 metų pabaigoje Lietuvos dailininkų sąjungos galerijoje „Arka“ lėlininko Rimo Driežio ir teatro „Lėlė“ pastangomis buvo atidaryta paroda „Dailė lėlių teatre“: nuo pirmojo LDK lėlininko iki grupės „Antikvariniai Kašpirovskio dantys“ marionetių. Ji veikė trumpai, bet į ją plūdo žmonės, mokyklos užsakinėjo ekskursijas.

Lietuva – nedidelė šalis, tad ne taip dažnai mes galime pasaulį nustebinti autentiškais unikaliais reiškiniais. Žvelgiant tik į teatro lauką, supranti, kiek nedaug mūsų kraštas pažengė. Turbūt nėra pasaulyje šalies, kur per kelis dešimtmečius nebūtų pastatytas bent vienas teatras. Lietuvoje jau dvidešimt metų profesionaliausiai veikia Oskaro Koršunovo teatras, garsinantis visą Lietuvą, iki šiol privalantis dalyvauti įvairiuose konkursuose, kad nebūtų išstremtas iš patalpų Ašmenos gatvėje. Ir niekam tai nerūpi. Taip yra ir su lėlių teatru. Kol gyvas vienas garsiausių Europos lėlininkų – Vitalijus Mazūras, galima būtų išnaudoti visas jo žinias ir praktinius sugebėjimus, įtvirtinančius profesionalų lėlių teatrą visai nauju rakursu. Svajonė, galėjusi tapti realybe – Lėlių muziejus, kurio iki šiol Lietuvoje taip ir neturime.

Kitas ypatingos svarbos žmogus – Rimas Driežis. Jis dega aistra, žiniomis, išmone ir idėjomis – tai dar viena priežastis, kad laikas kuo greičiau atidaryti Lėlių muziejų, bent jau kaip Teatro, muzikos ir kino muziejaus filialą. Kaip tik Driežio tylaus ir nuoseklaus darbo dėka įvyko minėta didelė paroda galerijoje „Arka“ ir penkios parodos Lietuvos teatro, muzikos ir kino muziejuje. Praktikas Driežis tapo unikaliu muziejiniu. Ir šiandien yra pats tinkamiausias laikas įteisinti lėlių muziejų. Ne atskiromis parodomis ir parodėlėmis, o vientisa ekspozicija, pristatančia tai, kas būdinga būtent Lietuvai.

Surenkti gerą teatrinę parodą – daug sudėtingiau nei patatyti gerą spektaklį. Pirmiausia dėl to, jog tam reikia ypatingai daug laiko ir susitelkimo. Paroda galerijoje „Arka“ surengta bendradarbiaujant su visais Lietuvos muziejais, kolekcininkais, privačiais asmenimis, teatrais. Vėliau laukė eksponatų restauravimo procesas, kelių nuostabių teatro „Lėlė“ butaforų ir lėlininkų darbas, ypač rengiant ekspoziciją erdvėje, į kurią lėlės atkeliavo pirmą kartą. Bet pasibaigus parodai, nors daugelis eksponatų ir grįžo į savo vietas, dalis jų – smulkmenų, smulkmenėlių – neatstatomai sunaikinta. Teatro eksponatas be tam tikrų aplinkybių negali būti eksponatu. Teatre ir sagutė, ir batelis mena sudėtingiausias istorijas. O kad tos istorijos prabiltų, reikia jas ir ypatingai pateikti.

2012 metais Teatro, muzikos ir kino muziejaus arka-doje buvo surengta šviesaus atminimo scenografės Vegos Vaičiūnaitės lėlių paroda. Lėlės – namo aukščio. Dailininkės bičiuliai ir buvę kolegos jas restauravo – siuvo, lipdė detales, kurios jau buvo supelijusios, suirusios įvairiuose sodų nameliuose ir sandėliukuose. Po Vaičiūnaitės mirties vien privačių žmonių dėka buvo išsaugoti kai kurie eksponatai. Bet pasibaigus parodai muziejus priglaudė tik kelias iš tų lėlių, visos kitos ir dingo nežinomybėje. „Miraklio“ parodos dailininkė Ligita Skukauskaitė bei parodos kuratorius Rimas Driežis vylėsi, kad atsiras didžiulį palikimą suprantančių institucijų – „Jei ne, šiuos 'muziejų metus' teks užbaigti dramatišku akcentu: parodos uždarymo dieną nepriimtos Vegos lėlės bus iškilmingai sudegintos muziejaus kieme – lai jas pasiims Vilniaus dangus“.

Paroda „XS / studentų lėlių teatrai“ veikė ne dvi savaites, o du mėnesius, tačiau jos turinys buvo pildomas iki paskutinės akimirkos. Kad būtų surengta puikiai funkcionuojanti paroda, prireikė ne tik iš naujo „sulesioti“ eksponatus, bet ir sukurti tokią aplinką, kurioje jie galėtų laisvai kvėpuoti ir kalbėti savo kalba. Tam buvo reikalingi įvairių sričių žino-

Emilija LIOBYTĖ-VILUTIENĖ. Lėlės-šaržai. XX a. vidurys. Gyvojo lėlių muziejaus nuosavybė. Vytauto ŠIRVINSKO nuotraukos

vai – idėjos generatorius, ekspozicijos autorė, vaizdo projekcijų rengėjas, įvairių tekstų (pjesių, eskizų sąsiuvinų) atrankos ir pristatymo autorius. Visi šie žmonės buvo sutelkti, paroda įvyko, o jai pasibaigus viskas vėl pakibo.

Eksponatais virs tik ta dalis, kuri galės būti „paguldyta“ atskiruose stalčiuose, o tai, kas tuos ekspонатus paverčia eksponatais – įvairios pristatymo aplinkybės, atkuriančios gyvo teatro mizanscenas, – visa tai bus sunaikinta. Eksponuojant lėles tarytum nebūtinai atskirų ekspонатų mobilumas, tačiau atrasti būdų tą lėlę „prakalbinti“ – būtina. Lėlė „kalba“ su tavimi, kai ją gali už lazdelės pajudinti, kai ji turi santykį su aplinka, su kitais greta esančiais komponentais. Tad akivaizdu, kad ši paroda, nors užėmė tik kelias muziejaus sales, tapo itin reikšminga, nes atskleidė įvairių laikotarpių lėlių teatro ištakas, atskirų menininkų kūrybos pradžių profesionaliajame lėlių teatre.

Pirmiausia – apie laiką, apie skirtingus kiekvienos kartos menininkus, apie be galo kūrybišką mūsų tautą, apie dabartinę situaciją, kurios epicentre atsidūrė dailininkė Irma Balakauskaitė. Pradėjusi dirbti Teatro, muzikos ir kino muziejuje, ji jau kelintą kartą tapo parodų architektė-dizainerė. 1989–1994 metais su šviesaus atminimo menininku Vytautu Pakalniu kūrė studentų teatrą „Ū“, ji ypač tiko įgyvendinant Rimo Driežio sumanymą – parodą „XS / studentų lėlių teatrai“. Ankstesnėse ekspozicijose buvo apžvelgtas lėlių dalyvavimas kine, kaukių teatre, dramaturgijoje, dailėje, o šį kartą paroda skirta seniausios tarptautinės teatro organizacijos – lėlininkų sąjungos UNIMA (*Union Internationale de la Marionnette*) 90-mečiui ir tapo labai simbolinė, priminė idėjų pradininkus – jaunuosius menininkus, kurie per paslaptišką ekspонатą – lėlę ieškojo savo santykio su pasauliu.

Prieš trisdešimt metų teatrinę praktiką teko atlikti Prahėje, lėlininkų žemėje. (Juk neatsitiktinai kaip tik čia dar 1929-aisiais buvo įsteigta UNIMA. Lietuvoje UNIMA cent-

ras veikia nuo 2004-ųjų.) Lėlininkų teritorija aukštojoje mokykloje – atskiras gražus pastatas pačiame Prahos centre. Nedidelės auditorijos, skliautuoti koridoriai ir visa erdvė pripildyta judėjimo: kas repetuoja su marionetėmis, kas kabina lėles koridoriuose. Atminty išliko daug drožtų konstrukcijų, „neaprengtų“ jokiais drabužiais, įprasminant svarbiausią dalį – lėlės sąnarius. Įsiminiau tai, kad aukštojoje mokykloje buvo siekiama kuo labiau išgryninti lėlę, atverti jos judėjimo galimybes. Jau tuomet stebino bendraamžių, dar visai jaunų lėlininkų, polėkis ir neįtikėtinas išradingumas, trumpi pristatymai – lyg atskiri maži spektakliai. Tai buvo pirmas susidūrimas su studentų lėlių teatre.

Neapsakomas jausmas apima ir papuolus į parodą „XS / studentų lėlių teatrai“, išdėstytą per penkis kambarius.

I KAMBARYS

Parodos pirmojoje salėje pristatomi eksponatai labai tiksliai byloja ne tik apie tam tikrą laikotarpį, bet ir apie pačius menininkus. Ar kas gali paneigti, kad Emilijos Liobytės-Vilutienės lėlės sukurtos dar XX amžiaus viduryje? Kadai savo išradingumu garsėjusiam Vilniaus valstybiniame dailės institute veikė lėlių teatras! Parodoje eksponuojamos septynios lazdelinės lėlės – šaržiniai menininkų portretai. Liobytės talentas toks įtaigus, jog puikiai gali „perskaityti“ ne tik jos aplinkos žmonių charakteristikas, bet įžvelgti ir pačios dailininkės šmaikštumą. Įsižiūrėjus į kiekvieną lėlę atskirai, regi gyvas žmonių išraiškas, jiems būdingas mimikas. Paradoksalu, bet Liobytės aplinkos žmonės turėjo stipresnį humoro jausmą nei šiandienos žmonės, pasižymintys tam tikru liūdesiu. Lėlės – išdavikės, jos byloja teisybę. Todėl smagu buvo į šias lėles pažvelgti ne vieną kartą.

XX amžiaus menininkai savo išradingumu dažnai pralenkia šiuolaikinius menininkus. Todėl apie tai bylojanti ekspozicijos pradžia, vos tik papuolus į muziejaus prieigas,

Balys LUKOŠIUS. Lėlė Eglės motina. Salomėja Nėris. „Eglė žalčių karalienė“. Vilniaus lėlių teatras. 1958. LTMKM nuosavybė. Vytauto ŠIRVINSKO nuotrauka

nuteikė optimistiškai. Būtent čia, muziejaus fojė, pristatomi eksponatai labai tiksliai apšviesti. Su šešėlių pagalba lėlės tarytum dvejinosi, o aplink jas judantys žiūrovai tarytum papulė į jų žaidimą, šokį...

Pirmojoje ekspozicijos erdvėje itin įdomus ir Lietuvos dizaino tėvo – Felikso Daukanto kūrinys: 1947 metais jis sukūrė ne tik Dailės instituto lėlių teatro emblema, bet ir pagamino lankstinuką. Ekspozicijoje – lankstinuko maketas, jame – dalyvių nuotraukos: Ieva Naginskaitė, Emilija Liobytė-Vilutienė, Feliksas Daukantas, Leopoldas Surgailis, Jonas Čeponis, Albertas Stepanka, Antanas Panavas ir kiti. Visas tiražas buvo rankomis padarytas. Daukanto išradinumas ir sugebėjimas drauge su technika tobulinti meninę estetiką buvo unikalus. Rimas Driežis viename parodos pristatymų priminė Daukanto tautinių figūrėlių parodą Maskvoje, kurioje įjungus muziką tos lėlės sukosi tarytum šokdamos. O kai kažkas užstrigdavo, Daukantui vis tekdavo į Maskvą važiuoti. Visi įdomūs lietuvių menininkai vienaip ar kitaip buvo prisilietę prie teatro, o dailininkai ypač mėgo lėlių teatro paslaptis ir įvairias jų atskleidimo galimybes.

Labai įdomūs eksponatai – Gerardo Bagdonavičiaus eskizai Šiaulių mokytojų seminarijoje veikusiam studentų lėlių teatrui. (XX amžiaus pirmosios pusės scenos uždangos, lėlių paviljono-širmos, scenovaizdžio, lėlių ir kaukių

eskizai.) Kiekviename lape – daugybė personažų, daugybė smulkesnių detalių, apibūdinančių ne tik konkrečius objektus, bet ir tiksliai atskleidžiančių menininko lėlių vaizduotę bei rimtą požiūrį į teatrą, kuriame atsitiktinamui nėra vietos. Jeigu teatras – atsitiktinamumas, tai bent jau pirmi prisilietimai prie jo turi būti tikslūs ir iškalbingi. Bagdonavičiaus piešiniai smulkiai aprašyti, o tas tekstas eskizams suteikia ir meniškumo. Greta – dailininko Balio Lukošiaus portretas (1942), charakterizuojantis autoriaus Bagdonavičiaus susitelkimą, menišką natūrą.

Pirmas kambarys – introdukcija į kultūrinį fenomeną – studentų teatrą. Svarbiausia atkreipti dėmesį – studentų teatrui Lietuvoje, ypač sovietmečiu, darė didžiulę įtaką ir dramoms, ir lėlių profesionaliam teatrui.

II KAMBARYS

Atskira salė skiriama dailininkams akademikams – Jonui Surkevičiui, Baliui Lukošui ir Vitalijui Mazūriui. Juodoje erdvėje kiekvienas apšviestas eksponatas prakalbo netikėtomis istorijomis. Ypač įdomus pasirodė Surkevičius. Jo mažų eskizų koloritas, atlikimo precizika ir kartu mąstymo laisvė priminė savarankiškus meno kūrinius. Surkevičius buvo vienas produktyviausių dailininkų, dirbęs su Juozu Miltiniu, Romualdu Juknevičiumi, Juozu Rudzinsku, Kazimiera Kymantaite, Henriku Vancevičiumi. Jis apipavidalino ir įvairius renginius, net dainų šventes. Įvairių žanrų scenovaizdžio meistrą regėti Vilniaus bibliotekinio technikumų lėlių teatre – įdomi patirtis. Parodoje eksponuojamas 1958 metų spektaklio – Salomėjos Nėris „Eglė žalčių karalienė“ – scenovaizdžio eskizai ir labai įdomus, kruopščiai atliktas scenovaizdžio brėžinys. Šio spektaklio režisierius ir lėlių dailininkas buvo Balys Lukošius. Atrodytų, paprastai, bet labai tiksliai kūrinio charakteristikas išreiškia lėlė – Eglės galva su gapitu, taip pat lėlė – Eglės Motina, kurios prijuostė nuo laiko jau išskydusi, tačiau primena, kad ji sunkiausias darbus nudirba, o tas praretėjęs audinys – tai puikus autentiškumo ženklas. Skarelė, matyt, taip jau teatre buvo nunešiota, kad teko užrišti naują – baltą, krakmolytą, – sakralizuojant Motinos įvaizdį.

Čia pat, kaip kontrastas – genialusis Vitalijus Mazūras. Jo visi eskizai išsiskiria avangardistine maniera – griežtomis formomis, futuristine personažų charakteristika. Įspūdingi lėlių eskizai ir pati lėlė Varlė iš Kosto Kubilinsko „Kum kum kum“ (iš pasakos vaikams „Vėjo botagėlis“), kurią 1965 metais Vilniaus lėlių teatre pastatė Balys Lukošius.

Vilniaus dailės instituto diplomanto Vitalijaus Mazūro eskizas „Piešėjas burtininkas“ to paties pavadinimo spektakliui, kurį taip pat režisavo Lukošius, priminė tipingą tų laikų dailininką – juoda beretė, pypkė rankoje, blizgančios akys (folijos gabaliukai), raudona liemenė, balti batai... Ekspresyvus žmogus, tarytum pats Mazūras jaunystėje. Taip pat dėmesį patraukė scenovaizdis su lėlėmis – „Piemenėliai prie laužo“, lėlių eskizai – Kanapinis, Ponaitis iš „Molio Motiejuko“, lėlės eskizas – Šventas Jonas iš „Raganiaus“ ir kt. Nors spektaklius režisavo Lukošius, jau tada buvo aišku, kad Mazūras atskils, atsiskirs nuo realistinę manierą pasirinkusio

režisieriaus. 1965 metais sukurti penki nauji spektakliai, kurių kai kuriuos eskizus turėjome galimybę tyrinėti parodoje, tapo Mazūro aukso amžiaus pradžia. Dailininko ekspresionistinė maniera, ryškus oponavimas socrealizmui, kuris dominavo visose meno srityse, negrįžtamai pakeitė lėlių teatro sampratą Lietuvoje. Netrukus, Mazūrai tapus centrine „Lėlės“ teatro figūra, šiame teatre užuovėją rado įvairiems eksperimentams atviri lietuvių kompozitoriai. Šis teatras virto atvira kūrybine aikštele. Vilniaus „Lėlė“ buvo laikoma rimtu garsaus Maskvos Sergejaus Obrazcovo teatro oponentu.

Ypač įdomu Mazūrą išvysti bendrame ekspozicijos kontekste. Greta kitų lėlininkų ir apskritai, keičiantis laikui, galima suprasti, jog dailininko mąstymo intensyvumas nepasikeitė per visą kūrybinį gyvenimą. Kaip XX amžiaus septintojo dešimtmečio viduryje, taip ir šiandien, kurdamas eskizus, Vitalijus taiko tą pačią atlikimo techniką. Ji mišri: drobė, kartonas, popierius, – viskas iš po ranka esančių atraižų, įvairių dėžučių. Ir šiandien dailininkui geriausias kartonas – dėžutės nuo įvairių kruopų, o Nykštukams kepurės pagamina iš čia pat Senamiesčio gatvėje išgertos kavos plastikinės stiklinaitės. Tai – ne tik įprotis, tai – savita menininko ekologija: kiekvienas išmestas daiktas prikeliamas naujam gyvenimui, ir numesta audinio skiautė dailininko rankose virsta karalaitės karūna.

III KAMBARYS

Papuolus į Lietuvos valstybinėje konservatorijoje (dabar – Lietuvos muzikos ir teatro akademija) 1988–1992 metais veikusio studentų „Šėpos“ teatro ekspoziciją, imi galvoti, kad kartais geriems darbams rasti būtinos ekstremalios sąlygos. Kaip 1921–1933 metais Vilniaus universitete veikęs teatras „Szopka akademicka“ atliko savo „juoda“ darbą, taip ir jauno režisieriaus Gintaro Varno iniciatyva veikęs teatrinis sąjūdis tapo reikšmingu įvykiu ne tik Lietuvos kultūriniam, bet ir politiniam gyvenime. Savo asmeninėje paskyroje šio teatro dramaturgas Liudvikas Jakimavičius rašė: „Su režisieriumi Gintaru Varnu ‘Šėpą’ pradėjome kurti, galima sakyti, ant balto popieriaus lapo. Žinojome, kad tarpukaryje Vilnių linksmino ir šurpino politinė ‘Szopka Wileńska’, kurioje veikė didingi personažai – Pilsudskis, Stalinas, Hitleris ir kita politinė smulkmė. Siužeto pagrindu buvo imamas kalėdinis pasakojimas apie kūdikėlio gimimą ėdžiose, scenovaizdis – prakartėlė. Nei andainykščių tekstų, nei siužetų, kuriuos būtume galėję panaudoti ar perkurti, neturėjome. Na, bet turėjome talentingą Jono Vaitkaus aktorių kursą, kuris tuomet baiginėjo Konservatoriją, ir plejadą menininkų, kurie altruistiškai jungėsi į trupę. Visa ši šurmulinga kompanija dažnai iki išnaktų ar net paryčių kūrė teatrą gyvai“ (2020, vasario 8).

Vegos Vaičiūnaitės sukurtos lėlės Rimo Driežio, Irmos Balakauskaitės ir Aušros Endriukaitienės dėka ne tik lingavo, brėždamos paslaptingas politikų povyžas, – jų taiklus apšvietimas sukūrė tinkamą spektaklių atmosferą. Atrodė, kad net girdi pavienių aktorių balsus, matai tų personažų gyvenimus, supranti, kokiomis tikslėmis nuojautomis buvo apdovanoti to laiko jaunieji menininkai. Kaip pasakytų neseniai

Vitalijus MAZŪRAS. Lėlių eskizai ir lėlė Varlė. Kostas Kubilinskas. Kum Kum Kum. Vilniaus lėlių teatras. 1965. LTMKM nuosavybė. Vytauto ŠIRVINSKO nuotrauka

mus palikęs Kęstutis Navakas, jie visi kūrė Lietuvos DNR. Vega Vaičiūnaitė, Šarūnas Leonavičius, Ligita Skukauskaitė, Alius Šalkauskas, – jų sukurtos lėlės eksponuojamos kaip tikrame teatre: Romas Sakadolskis, Vytautas Petkevičius, George’as W. Bushas, Kazimira Prunskienė, Vytautas Landsbergis, Senojo seimo atstovas, Alfonsas Svarinskas, Algirdas Vaclovas Patackas, Stalinas, Hitleris, Mykolas Burokevičius, Bronislovas Genzelis, Michailas Gorbačiovas, TSRS karys, Algirdas Brazauskas, Zigmąs Vaišvila, Lionginas Šepetys, Jurgis Jurgelis, Kazimieras Motieka, Arvydas Juozaitis ir Romualdas Ozolas.

Atrodytų, kad regėjome tik judančias lėles, tik dviejų aukštų širmą, kad viskas sąlygiška, negyva, bet jausmas tikras, šiurpuliukus keliantis... Lėlės atmintin sugrąžino tai, ką kiekvienas individualiai išgyvenome – ir įtampą, ir drąsą, ir nenustojamą norą priešintis bet kuriam režimui. Jakimavičius rašo: „Buvom pasiutusiai drąsūs, kartais drąsesni net ir už Lietuvos Laisvės Lygą. Paradoksas, bet baimė, kad mus bet kurią dieną gali užraukti nebaigus spektaklio, tos drąsos tik daugino. Rėmėmės nerašyta taisykle, kad karaliai ir valdovai rūmų juokdarius galvų nekapoja. Juo labiau – lėlėms. Tiesa, kartą buvau pakviestas į Partijos CK pokalbį, kur vienas aukštas partijos politrukas man mandagiai aiškino, kad ‘Šėpoje’ ne visai teisingai vaizduojamas Algirdas

Vega VAIČIŪNAITĖ, Šarūnas LEONAVIČIUS,
Ligita SKUKAUSKAITĖ. „Šėpos“ teatro paviljonas ir lėlės.
1989–1991. LTMKM nuosavybė. Vytauto ŠIRVINSKO nuotrauka

Mykolas Brazauskas, ir pageidavo, kad personažą perdaryčiau. Pasakiau, kad ne aš kuriu personažus, kad ‘Šėpa’ yra kolektyvinė kūryba, ir kažin ar kolektyvas sutiks jo pageidavimą vykdyti. Tuo ir baigėsi auklėjamoji valandėlė ir mūsų pokalbis“.

Dvidešimt vienas personažas – ir visi jie formavo Lietuvą, kuriai pavyko pasiekti nepriklausomybę. „Laikai keitėsi, lėlių prototipus šienavo giltinė“, – pasakys Liudvikas Jakimavičius. Per tą laiką patys kūrėjai tapo ryškiais personažais, kartais net ryškesniais už tuos, kurie „veikė“ nepriklausomybės ištakose. Paslaptingoji dailininkė Vega Vaičiūnaitė, ištapiusi „Šėpos“ paviljoną su pasvirusiu Vilniumi, kiek primenančiu Akropolį, Amžinybėn iškeliavo 2004 metais. Šią žemę paliko jau ne vienas...

Parodoje netikėtai sutiktas „Šėpos“ kompozitorius Šarūnas Nakas mielai pasidalijo mintimis apie pačią situaciją, apie „Šėpos“ ištakas: „‘Šopka’ buvo gyvai politinis dalykas, žaidimas dienos aktualijomis. Publika vakare ateidavo ir pamatydavo tai, kas dieną politiškai buvo padaryta, pasakyta, įvykę. Tai buvo neįtikėtina! Absoliuti klounada, visų aktorių improvizacijų temperamentas... Nė vieno vienodo spektaklio, nė vieno vienodo varianto... Ta ekstazė, kurią patirdavo ir dalyviai, ir publika, buvo kažkokia religinė. Tai panašu į bažnytinę misteriją, kai visi dalyvauja šimtu procentų: su visomis aktualijomis, su visais kontekstais, mitologija, propaganda, ideologija. Iš tikrųjų, tai buvo propagandinis teatras, kuris dirbo su ideologija tiesiai, be jokių tarpinių metaforų. Tai buvo beprotiško stiprumo reiškinys. Tai buvo totali neįmanomybė. Tai, kas buvo daroma – buvo performansai neįmanomybės akivaizdoje. Kai matoma, kad visiškai neįmanoma, vis tiek sakoma: ‘spjaut man ant tos jūsų nuomonės, viskas įmanoma’.

Vega VAIČIŪNAITĖ, Šarūnas LEONAVIČIUS, Ligita SKUKAUSKAITĖ. „Šėpos“ teatro lėlės. 1989–1991.
LTMKM nuosavybė. Vytauto ŠIRVINSKO nuotrauka

Muzika buvo pati nesubtiliausia. Farsas, vulguru, šlykštu, deklaratyvu. Muzika buvo iš kur papuola. Daug sufleravo ir patys aktoriai, be paliovos improvizuodami. Mano užduotis buvo labai paprasta – padaryti kažkokius ženklus. Džiaugsmas buvo ne kažką padaryti, kiek tame reikale sukstis, būti tame, dalyvauti, tiesiog stebėti, džiaugtis, nes buvo beprotiškai azartiškas žaidimas.

Visos repetacijos – naktimis, iki paryčių. Veiksmas vyko Teatro sąjungoje, kuri tuomet dar buvo ant Gedimino prospekto kampo, priešais Katedrą. ‘Šėpos’ teatras tais laikais buvo buldozeris, kuris viską prastumia, praskleidžia. Tai buvo grynas Sąjūdžio produktas, Sąjūdžio ruporas. Propagandos forma – komiška, klounadiška, karikatūriška... Sąjūdžio atstovai, nors buvo ir šaržuoti, bet šventieji, o visi kiti – absoliutūs velniai, demonai, šėtonai“.

„Šėpos“ lėlių kambarys – jaudinantis, tačiau vos stabtelėjus prie ekrano, kuriame sukasi Jovitos Žabaitės (Vytauto V. Landsbergio), Dočio iš Alksnynų (Liudviko Jakimavičiaus) „Komunistinės nostalgijos“ (Istorinis farsas-misterija apie Lietuvą, sovietų imperiją ir pasaulį) filmuotas įrašas, tapo dar įdomiau, nes puikiai išryškėjo, atsikartojo kūrėjų energija. Aktoriai nufilmuoti dar iki prasidedant spektakliui: Šarūnas Puidokas, Algirdas Dainavičius, Rimantė Valiukaitė, Dalia Michelevičiūtė, Audrius Nakas, Džiugas Siaurusaitis ir aibė kitų. Jie šypso, nors labai jaudinasi, vaikščiodami „beria“ greitakalbes, kad prasidėjus vaidinimui, „šokinėjant“ iš vaidmens į vaidmenį balsas neužsikirstų. Akivaizdu, kad būtent „Šėpos“ teatras daugeliui turėjo įtakos: šiame teatre vaidinantys aktoriai subrendo politiškai, beveik visi tapo labai ryškūs ne tik teatro pasaulyje, bet ir visose kultūrinėse srityse. Jų balsai, jų gebėjimas greitai transformuotis į įvairias būsenas – tai pamokos, išmoktos „Šėpoje“: žiūrint vaizdo ištraukas nesunku įsitikinti, jog tai buvo bendras kūrėjų darbas. Režisierius Gintaras Varnas, dailininkai Šarūnas Leonavičius, Vega Vaičiūnaitė, Audronė Brazauskaitė, Dalia Klimavičiūtė, Alius Šalkauskas, Ligita Skukauskaitė, kompozitorius Šarūnas Nakas buvo vienodai matomi ir girdimi.

Liudviko Jakimavičiaus „Revoliucijos lopšinė“ (Bilingvistinė-Politinė Misterija-Isterija-Farsas) parodoje atskleidžia kiek kameriškesniu pavidalu, visos lėlės išdėliotos dviejų aukštų ištapytoje širmoje-spintoje, tačiau paroda leidžia iš labai arti pamatyti ir net paliesti lėles – Angelą, Kipšą, Vladimirą Iljičių Lenina, Feliksą Dzeržinskį, Eduardą Vilką, Artūrą Paulauską. Visi buvo paskirstyti: vieni į viršutinį aukštą, kiti – į apatinį.

Ruošiantis renginių ciklui „Lietuvos teatro amžius“ (2018 metais dėl nesuteikto finansavimo įgyvendinta tik maža dalis sumanymo), su režisieriumi Gintaru Varnu svarstėme galimybę atgaivinti „Šėpą“. Personažų ir šiandien netrūktų, nors ryškių asmenybių per trisdešimt metų smarkiai pamažėjo. Tačiau teko atidėti šį sumanymą dėl to, kad toks reiškinys gali susiformuoti tik iš vidaus, tik tam tikrame po grindyje, tik tuomet, kai yra realus pavojus būti nubaustam. Šiandienė laisvė dažnai suprantama kaip nuolatinė galimybė šaipytis vieniems iš kitų. Tad „Šėpos“ sarkazmas ir įvairios potekstės šiandien neturėtų realios politinės galios. Man

asmeniškai ši teatrinė forma būtų įdomi vien dėl to, kad ir šiandien tie patys tekstų autoriai labai įdomūs, jų samprotavimai visada išskirtiniai, o „Šėpai“ tai labai svarbu. Ir pati lėlių teatro forma, gimusi kartu su studentais, vilioja savo nenuspėjamu išradingumu.

IV KAMBARYS

Lėlių teatrų inspiratoriai dažniausiai yra dailininkai. Irma Balakauskaitė, būdama ir šios brandžios ekspozicijos architektė, restauravo teatrinei kultūrai svarbų reiškinį – studentų lėlių teatrą „Ū“. Ji kartu su Vytautu Pakalniu Bonifratrų vienuolyno griuvėsiuose 1989 metais pirmą kartą surengė laisvos kūrybos akciją, kuri vėliau tapo savarankiško teatro „Ū“ pradžia. Kodėl „Ū“? „Todėl, kad yra tokia raidė!“, – ir tuomet, ir dabar sako Balakauskaitė. „Ū“ – ir jaustukas, ištiktukas, ir pati raidės forma graži, į sūpynes panaši. Teatras gyvavo penkerius metus. Tuomet dar VDA pirmakursiai Balakauskaitė ir Pakalnis šį teatrą augino taip intensyviai, kad per kelerius metus buvo sukurti net keli spektakliai. Juos pastebėjo ne tik Lietuvos, bet ir užsienio lėlininkai: 1994 metais spektaklis „V. V. S.“ buvo pakviestas į Baltijos profesionalių lėlių teatrų festivalį Lodzėje, Lenkijoje.

Papuolęs į ketvirtą kambarį, supranti, jog du menininkai pačios nepriklausomybės ištakose buvo kaip meninės respublikos kūrėjai. Ir koloritu, ir objektais tai tarytum maža pasakų šalis, kurioje alijošiai atrodo kaip palmės, viščiukai čiuožia į nebūtį – tinklinį krepšį... Tai panašu į paslaptinę žaidimą, kuris staiga ima ir suskamba daugeliu prasmių. Įžengęs į šį kambarį, pajunti ypatingą atmosferą: nuotaika šviesi, bet ūmiai ją perskrodžia mirties dvelksmas. Vos tik prisilieti prie čia pat padėtų tekstų, pajauti kontrastą, kurį gana aštriai išgyveno menininkai. Balakauskaitė labiau buvo atsakinga už vizualinę spektaklių pusę ir režisūrą, o Pakalnis – už tekstus ir lėlių mechaniką. Tai buvo teatras, kurio nevaržė jokie statusai, šis duetas – tai organiška simbiozė. Abu jauni menininkai, mylėję pasaulį, liūdesį ir grožį jame, taip ir kūrė: pavyzdžiui, objektas „Įsimylėjęs vyras“ – tai laikrodys, o jame – vyras, kurio viena ranka tapusi raudona tulpe. Atrodytų, smulkmena, bet ji labai poetiška, joje labai daug dramaturgijos, nes prieš akis – žmonių gyvenimai, vienas kito laukimas. Galų gale toji tulpė – tai ir to meto simbolis. Tais laikais dominavo gėlės – gvazdikai ir tulpės. Būtent pastarosios buvo siejamos su meilės šventėmis.

Šmaikščios lėlės (pvz., Trys Išminčiai, Kalinys ir Princesė, Karaliaus veidas, kuris niekad nepasirodo, bet viską kontroliuoja), scenovaizdis (Pilis, Kalėjimas, Žalias dagys), – visa išradingai sugalvota. Garso takelis, tekstai, nuotraukos, lėlės, ekranas, ant kurio piešiama ugnimi, paslaptinai pūskuojantis traukinys... Įsiskaitęs į Pakalnio tekstus supranti, kad jie yra gija su amžinybe, jie – apie meilę, kuri visa ko centre.

Kiekvienas objektas sukurtas abiejų – Irmos ir Vytauto. Ir visi šie objektai parodos eksponavimo metu kito, tobulėjo. Balakauskaitė kasdien kažką papildydavo, patobulindavo, o galiausiai beveik atkūrė gyvą teatrą „Ū“. Ir visa tai užaugino beveik iš nieko, nes po Pakalnio mirties didžiuma šio teatro

Irma BALAKAUSKAITĖ, Vytautas PAKALNIS. Scenovaizdis ir lėlės. Vytautas Pakalnis. „Vienišo vyro sapnai, skirti Valentinai“. Kauno lėlių teatro festivalis „Šypsos lėlės ir vaikai“. 1993. Irmos Balakauskaitės ir Boženos Pakalnienės nuosavybė. Vytauto ŠIRVINSKO nuotrauka

Irma Balakauskaitė. Scenovaizdis ir lėlės. Vytautas Pakalnis. „Be pavadinimo, bet su mimikrų chorū“. Bonifratrų vienuolynas. 1989. Irmos Balakauskaitės ir Boženos Pakalnienės nuosavybė. Vytauto ŠIRVINSKO nuotrauka

elementų buvo sudeginti, kartu suliepsnojo ir Vytauto tekstai. Bet meilė nedega – ji vėl išsiskleidė parodoje.

Parengti tokią interaktyvią ir prasmingą parodą – sudėtinga; be aktorių žmogui ji turi kalbėti lygiai taip, kaip gyvas spektaklis.

Surkevičiaus, Lukošiaus, Mazūro salėje eksponuojamos kelios nuotraukos byloja apie itin skaidrius, spinduliuojančius aktorių veidus, o teatro „Ū“ ekspozicijoje „pastatyminės“ nuotraukos kalba apie naujos kultūros intervenciją. Jau-nųjų kūrėjų veidai spinduliuoja šviesa, o ir pačių nuotraukų kompozicijos, pozuotojų šukuosenos (Vytauto galva išskusta plačiais dryžiais) spinduliuoja vidinę laisvę, nebijojimą kurti dar niekieno nepatikrintą teatrą.

V KAMBARYS

Šis kambarys – akademiškiausias. Jame įsikūrė lėlininkės Julijos Skuratovos „Juodoji višta“. Čia didžiausias dėmesys spektakliui, kuris dailininkę Skuratovą visiems laikams įauguravo į lėlininkų gretas. Vitalijus Mazūras, vadovavęs jos diplominiam darbui, Rimas Driežis, „Lėlės“ teatre 2001 metais režisavęs spektaklį, iš karto sudarė profesionalias aplinkybes, padėjusias šiam spektakliui tapti metų įvykiu, – „Juodoji višta“ pagal Anatolijų Pogorelskį buvo apdovanota Auksiniu scenos kryžiumi už geriausią tų metų teatro sezono scenografiją.

Kitaip ir būti negalėjo, nes nuoseklus Skuratovos siekis tapti Lėlių teatro dailininke buvo akivaizdus nuo pat studijų laikų. Jai teko ne tik dėstyti teatro istorijos kursą, bet ir dalyvauti diplominio darbo gynime. Veiksmas vyko buvusiam

Prano Eidukevičiaus batų fabrike. Skuratova ne tik vienoje iš didžiausių patalpų sukūrė mini teatrą, bet visą diplomo gynimo veiksmą pavertė tam tikru mediumu. Per gynimą auditorija buvo pakviesta į šią patalpą, niekas neturėjo teisės be reikalo vaikščioti, – tik sutelktas dėmesys, tik profesionalus susikaupimas... Ir viso to reikėjo ne dailininkei, o jos lėlėms. Skuratovai lėlės buvo šventos. Ir ne dėl to, kad į jas buvo „sudėtas“ visas mokslas, bet stebino pats dailininkės požiūris į lėlę, į gyvą teatrą, kurį toji lėlė gali sukurti. Nors praėjo beveik dvidešimt metų, prisimenu tas lėles, kurios, nugyvenusios patį laimingiausią gyvenimą, džiuginusios neįtikėtiną gausybę publikos, „nutūpė“ pailsėti Teatro, muzikos ir kino muziejuje. Joms čia ramu, jos didingos, „išpucintos“, labai gražiai priglaustos – patupdytos ar pakabintos. Mačusieji spektaklį turėjo dar vieną galimybę mintimis paklajoti po pasaulį, kurį kadaise sukūrė Skuratova.

Neabejoju, kad šioje parodoje eksponuoti lėlių ir kostiumų eskizai, aktorių kostiumai, Pasakotojo apsiaustas, staliukas, virdulys, kinetinis objektas Kiaušinis, lėlės Mokytojiėnė, Trinuška, Juodoji višta, Paukštis – pasakos karalystės „gyventojai“ – kūrėjams ir lėlių teatro istorijai išliks reikšmingu įvykiu.

Greta Julijos Skuratovos „Juodosios vištos“ kukliai, tačiau prasmingai glaudžiasi taip pat Auksiniu scenos kryžiumi lėlių ir objektų teatro srityje 2016 metais apdovanoto Klaipėdos universiteto studentų teatro „Trupė 459“ spektaklis – akcija „Meile, *don't stop*“. Jauni menininkai – idėjos autorė ir režisierė Karolina Jurkšaitė, režisierė Jūratė Januškevičiūtė, kompozitorius Arturas Bumšteinas – kartu su aktoriais pateikė meno kūrinį, kurį galėjo žiūrėti vienas žiūrovas. Sukurtų juodų dėžių gale – anga, tarytum binoklis, pro kurį žvelgiant atsiveria skirtingi ir labai paslaptingi pasauliai. Nuo tų pasaulių bežiūrint sunku atsiplėšti, nes labai greit įtraukia ir veda gilyn. Žiūrovas pasiduoda ne tiek išgalvoto, kiek realiai išgyvento pasaulio apmąstymams. Būrys žmonių kūrė teatrą vienam žmogui. Tai nebuvo pirminė užduotis, tiesiog toks tikslas, tokia tema. Kūrėjai teisingai suvokė, kad turinys ir jo atskleidimas yra svarbiau už formą. Ir tik po to spektaklio forma taip pat įgavo prasmę, kurią ir išvydome šioje ekspozicijoje.

Parodos anotacijoje kūrinio sumanytoja Jurkšaitė rašė: „Čia skirtingi meilės pavidalai ir formos, atsiskleidžiantys akimirkai, lyg trumpas švytėjimas, virsta viena besąlygine, visa aprėpiančia meile. <...> Emocinis spektaklio turinys nulėmė jo formą – jis yra skirtas vienam žiūrovui, kurį meilės labirintuose lydi šešiolika aktorių. Keturiasdešimt minučių trunkantį, jam vienam skirtą spektaklį – instaliaciją žiūrovas patiria asmeniškai – stebėdamas, liedsdamas, pro plyšėlį žvelgdamas į savo paties vidinį pasaulį“.

Visos lėlės – eskizuose ar savo realiais pavidalais – prkalbo apie pasaulį, kuris artimas žmogui, tik jo išraiška su poetinta. Savaip liūdna, kad po tokios įspūdingos lėlių invazijos į muziejines erdves su šiuo įstabiuoju menu, matyt, ilgesniam laikui teks atsisveikinti.

Daiva ŠABASEVIČIENĖ

Julija SKURATOVA. Lėlės (Trinuška ir Mokytojiėnė) ir rekvizitas (staliukas ir samovaras). „Juodoji višta“ (pagal Anatolijaus Pogorelskio apysaką „Juodoji višta, arba Požemio gyventojai“). Vilniaus teatras „Lėlė“. 2001. LTMKM nuosavybė. Vytauto ŠIRVINSKO nuotrauka

Trupė 459. Teatrinė instaliacija vienam žiūrovui „Meile, *don't stop*“. Idėjos autorė – Karolina Jurkšaitė, režisierės – Karolina Jurkšaitė, Jūratė Januškevičiūtė. Klaipėdos dramos teatras. 2015. Trupės 459 nuosavybė. Dmitrijaus MATVEJEVO nuotrauka

